

Ο

Της ΡΩΞΑΝΗΣ Δ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ
 Διευθύντριας ερευνών Ε.Ι.Ε.

χώρος της αριστοτελικής ηθικής δεν μπορεί να vonθεί ανεξάρτητα από την πολιτική, γιατί έχει κυρίως πραξιολογικό χαρακτήρα. Χωρίς να είναι επιγέννημα της πολιτικής, η ηθική συνδέεται στενά με την κοινωνική και πολιτική οργάνωση της ζωής του ανθρώπου. Η σχέση πολιτικής και ηθικής δεν είναι εδώ νομοτελειακή, επειδή δεν αποτελεί σχέση αιτίας και αιτιατού· πρόκειται για διαλεκτική σχέση αλληλεπίδρασης και αμοιβαίας εξάρτησης, αφού η πολιτική αποτελεί το πλαίσιο της ηθικής. Με τον τρόπο αυτόν η αριστοτελική πραξιολογία έχει βαθιές κοινωνικές και πολιτικές ρίζες. Πάντως, ανεξάρτητα από την αντικειμενική αξία της ηθικής πράξης, ο αληθινός ηθικός χαρακτήρας της έγκειται στην εσωτερική σχέση του πράττοντος προς την πράξη.

Η ηθική του Σταγίριτη δεν έπαψε μέχρι σήμερα να απασχολεί τους μελετητές της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας και να προκαλεί ερμηνευτικές συζητήσεις· αντίθετα από την αριστοτελική κοσμολογία, η οποία δεν έχει επιστημονική εγκυρότητα, η αριστοτελική ηθική παρουσιάζει τα χαρακτηριστικά ενός πρακτικού συστήματος που δεν έπαυσε να είναι επίκαιρο. Εξάλλου, το αριστοτελικό ηθικό σύστημα αποτελεί σύνοψη της αρχαίας ηθικής σκέψης και εκφράζει όλη την προαριστοτελική σοφία η οποία διαμορφώθηκε με την κριτική επεξεργασία των ηθικών δοξασιών του λαού και των σοφών της Ελλάδας, όπως π.χ. του **Ομήρου**.

Ωστόσο, όπως και στο υπόλοιπο φιλοσοφικό του έργο, ο **Αριστοτέλης** ξεκινά στην ηθική του φιλοσοφία με αφητηρία κυρίως τον **Πλάτωνα**. Χρησιμοποιεί την πλατωνική έννοια της φρόνησης, η οποία οδηγεί στη γνώση που έχει ο νους για το ανώτατο, καθώς και την πλατωνική διδασκαλία για τις τέσσερις βασικές αρετές. Στα *Ηθικά Ευδήμεια*, όπου ήδη έχει παραμεριστεί η υπερβατικότητα των πλατωνικών ιδεών, διατηρείται, ωστόσο, η υπερβατικότητα της ιδέας του θεού, η οποία αποτελεί την κορυφή του Είναι και του ηθικού αγαθού. Ακολουθώντας τα πλατωνικά διδάγματα, ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι κύριες έννοιες της ηθικής αυτής είναι το αγαθό, η ευδαιμονία, η αρετή και η προαίρεση. Η ευδαιμονία ορίζεται ως «ψυχής ενέργεια κατ' αρετήν τελείαν, περί αρετής επισκεπτέον» (*Ηθικά Νικομάχεια* 1102a). Εκείνο το οποίο έχει ιδιαίτερη σημασία στην κατανόηση του αριστοτελικού έργου είναι ότι εδώ ο ψυχικός βίος του ανθρώπου είναι ενιαίος και αδιαίρετος σε όλες του τις εκφάνσεις και

Η ΗΘΙΚΗ

χαρακτηρίζεται από μια αδιάσπαστη οργανική ενότητα που εκφράζεται κατ' εξοχήν στην ενότητα του συνειδέναι παρά στη συνθετότητα η οποία χαρακτηρίζει τον άνθρωπο.

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, η αρετή δεν είναι κάτι το μεταφυσικό, εκφράζει διαχρονικές ανθρωπινες αξίες. Στα *Ηθικά Νικομάχεια* αντιμετωπίζεται συστηματικά το πρόβλημα της αρετής, όπου διακρίνονται οι αρετές σε δύο μεγάλες κατηγορίες: στην πρώτη ανήκουν οι ηθικές ή πολιτικές αρετές (ανδρεία, δικαιοσύνη, σωφροσύνη, μεγαλοψυχία, πραότητα, φιλία κ.τ.λ.) οι οποίες είναι καθαυτό ανθρωπινες, και στη δεύτερη οι διανοητικές (σοφία, φρόνηση, σύνεση κ.τ.λ.) που είναι κατά κάποιον τρόπο θεϊκές. Η πραγματεία για την αρετή έχει πρακτικό χαρακτήρα για τον Αριστοτέλη· «ου δε-

1. Χαλκογραφία από προτομή του Αριστοτέλη.
2. «Ο Αριστοτέλης σκεπτόμενος προς της προτομής του Ομήρου». Πίνακας (1653) του Ρέμπραντ (Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης)

ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

ωρίας ένεκά εστιν» υπογραμμίζει ο φιλόσοφος, αλλά στοχεύει την πρακτική καθοδήγηση του ανθρώπου· προτρέπει την αποφυγή των ακροτήτων και κάνει τη συνάρτηση της αρετής με την ηδονή και τη λύπη. Η αρετή δεν μπορεί να υπαχθεί στα πάθη αλλά είναι έξη της ψυχής : «έστιν άρα η αρετή έξης προαιρετική, εν μεσότητι ούσα τη προς ημάς, ωρισμένη λόγω και ως αν ο φρόνιμος ορίσειεν» (ΗΝ 1106b-1107a). Η έννοια της έξης είναι θεμελιακή στον προσδιορισμό των διαφόρων αρετών από τον Αριστοτέλη, ο οποίος τη δανείζεται από τον Πλάτωνα και τον **Ισοκράτη**. Η δικαιοσύνη είναι έξη, η προαίρεση είναι έξη, η φρόνηση είναι έξη κ.τ.λ. Διακρίνει την έξη από την επιστήμη και τη δύναμη, γιατί τόσο η επιστήμη όσο και η δύναμη μπορούν να εφαρμοστούν σε αντίθετες καταστά-

σεις, ενώ η έξη έχει μόνο θετικό χαρακτήρα στο πλαίσιο μιας υγιούς συμπεριφοράς.

Για τον Αριστοτέλη υπάρχει μια σειρά από αρετές με τις αντίστοιχες κακίες και προσθέτει ως πρακτικό συμπλήρωμα μια διδασκαλία για τον τρόπο επιτυχίας του «μέσου» που αποτελεί το αίτημα της εκάστοτε αρετής. Έχει πάντοτε επίγνωση της δυσκολίας στην εφαρμογή αυτής της διδασκαλίας την οποία προτείνει· η αρετή νοείται ως μεσότητα δύο ακροτήτων, μιας υπερβολής και μιας έλλειψης. Η ηθική αυτή μεσότητα είναι σχετική και προσδιορίζεται κάθε φορά από συγκεκριμένες εξωτερικές καταστάσεις και το στόχο της ηθικής πράξης. Ας πάρουμε το παράδειγμα της ανδρείας. Η ανδρεία είναι μεσότητα «περί θαρραλέα και φοβερά» (1107b) και η διερεύνηση της ανδρείας αναπτύσσεται γύρω ▶

3. Μετάφραση
πλατωνικού έργου
στα ρωσικά που
τυπώθηκε στην
Αγία Πετρούπολη
το 1780

από τη στάση του ανθρώπου απέναντι στα φοβερά και τα κακά. Ο θάνατος και ο κίνδυνος του πολέμου, οι κίνδυνοι από τις φυσικές δυνάμεις είναι τα μεγαλύτερα κακά που έχει να αντιμετωπίσει ο άνθρωπος. Η στάση του ανθρώπου δεν σημαίνει ανυπαρξία του φόβου, αλλά υπερνίκησή του για μια ηθική αξία. Ο Αριστοτέλης ολοκληρώνει τη θεωρία της ανδρείας με την περιγραφή διαφόρων μορφών ψευδανδρείας. Η έννοια της μεσότητας είναι τελικά μια ανοικτή έννοια, που απαιτεί κάθε φορά συγκεκριμένο προσδιορισμό. Τα κριτήρια της συγκεκριμενοποίησης αυτής είναι ο έπαινος και ο ψόγος της κοινωνίας.

Στα *Ηθικά Νικομάχεια* –το τελευταίο και πληρέστερο ηθικό του έργο– ο Αριστοτέλης απομακρύνεται από την υπερβατική και θρησκευτική θεμελίωση των ηθικών αξιών και ξεκινά από το γεγονός ότι κάθε άνθρωπος στις θεωρητικές του, καθώς και στις πρακτικές του ενέργειες αποσκοπεί ένα τέλος, το οποίο αναφέρεται στην ευδαιμονία του ανθρώπου και όχι του κράτους, γιατί η ευδαιμονία του

Η αριστοτελική ηθική παρουσιάζει τα χαρακτηριστικά ενός πρακτικού συστήματος που δεν έπαυσε να είναι επίκαιρο

κράτους αποτελεί το αποτέλεσμα των ιδιαίτερων ανθρώπινων ευδαιμονιών. Δεν διαχωρίζει την ευδαιμονία από την ελευθερία του πνεύματος· εξάλλου, το κεντρικό θέμα της αριστοτελικής ηθικής, όπως και της πολιτικής, παραμένει το πρόβλημα της ευδαιμονίας.

Αντίθετα από τον Σωκράτη και τον Πλάτωνα, στους οποίους συναντάμε αυτάρκεια της αρετής, που προϋποθέτει την ανεξαρτησία από τα εξωτερικά αγαθά, στον Αριστοτέλη η ευδαιμονία έχει ανάγκη –για να πραγματοποιηθεί– από εξωτερικούς παράγοντες, η ύπαρξη των οποίων οδηγεί στην αριστοτελική θεωρία περί αξιών. Η ουσία της ηθικής αρετής συνίσταται στη συντήρηση του μέτρου, στη μεσότητα, έννοια την οποία ο Αριστοτέλης εφαρμόζει σ' όλα τα πεδία της ανθρώπινης ζωής. Η αναζήτηση του περιεχομένου της αρετής δεν γίνεται με σκοπό τον προσδιορισμό της ίδιας της αρετής, αλλά ως το βασικό θεμέλιο της ευδαιμονίας του ανθρώπου. Η ευδαιμονία αποτελεί το ανώτερο αγαθό του ανθρώπου και τον τελικό σκοπό της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Στο ίδιο αυτό πλαίσιο γίνεται και η αναζήτηση του τι είναι η δικαιοσύνη και η φιλία. Η δικαιοσύνη και η φιλία αποτελούν αρετές απαραίτητες για τη ζωή. Έχουν έναν πραξιολογικό και ενεργειακό χαρακτήρα, γιατί αποτελούν προσπάθειες του ανθρώπου στο να καταστεί καλύτερος.

Η ηθική σκέψη του Αριστοτέλη παρουσιάζει μια λογική συνάφεια κυρίως στα *Ηθικά Νικομάχεια*. Στον Αριστοτέλη μπορούμε να διακρίνουμε δύο ηθικές, οι οποίες αλληλοσυμπληρώνονται: η πρώτη αφορά τον πρακτικό βίο του ανθρώπου, σύμφωνα με την οποία ο άνθρωπος θεωρείται συνδυασμός ύλης και μορφής, ενώ στη δεύτερη ηθική, ο άνθρωπος είναι μόνο διανοητικό όν, είναι ένας φιλόσοφος. Υπάρχει, ωστόσο, μία αλληλεξάρτηση ανάμεσα στις δύο αυτές θεωρίες η οποία εκφράζει τις αριστοτελικές απόψεις για τη συμμετοχή του ανθρώπου στην κοινωνική και πολιτική ζωή, αλλά και για τη συμμετοχή του στην αιωνιότητα. Ακόμη, για να προχωρήσουμε σε ηθικές αναλύσεις, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας τον κοινό βίο των ανθρώπων και όχι μονάχα το βίο του ενός.

Η αριστοτελική ηθική είναι θεωρία της ανθρώπινης δράσης και για το λόγο αυτό το θέμα της προαίρεσης αποκτά σημαντική θέση στην αριστοτελική ηθική πραξιολογία. Κυρίαρχο στοιχείο της ηθικής αρετής είναι η ελεύθερη βούληση: «της αρετής και του ήθους εν τη προαιρέσει το κύριον» (*Ηθικά Νικομάχεια* 1163a 22-23). Το ζήτημα της προαίρεσης ανήκει στην αριστοτελική πραξιολογία και αποτελεί κυρίως εκδήλωση της ελευθερίας του ανθρώπου, προϋποθέτοντας τη χειραφέτησή του

από τη βιολογική του νομοτέλεια. Η προαίρεση διαφέρει από άλλες εκδηλώσεις του ανθρώπου, όπως από την επιθυμία και το θυμό αλλά και τη δόξα, επειδή υπάγεται στις ηθικές αξίες του αγαθού και του κακού. Υπάρχει συνάρτηση της προαίρεσης προς το δέον και ο δεοντικός της χαρακτήρας ανάγεται στην αξιολογική βεβαιότητα.

Για να συνοψίσουμε τα γνωρίσματα της ενάρετης ηθικής πράξης κατά τον Αριστοτέλη, έχουμε αφ' ενός την επίγνωση και αφ' ετέρου την ελεύθερη βούληση και την προσήλωση προς το εκάστοτε αγαθό, προσήλωση η οποία προϋποθέτει την ανάλογη έξη. Καθώς παρατηρούμε, ο ευδαιμονισμός του Αριστοτέλη εξαρτάται από διάφορους εξωτερικούς παράγοντες, οι οποίοι του προσδίνουν ένα χαρακτήρα ηθικότητας. Καθώς είναι γνωστό, ο Αριστοτέλης (όπως και ο Πλάτων) πολέμησε τους σοφιστές για την κατάρνηση του αντικειμενικού κριτηρίου της ηθικής πράξης με όλες τις σχετικές επιπτώσεις και ανέκοψε το σχετικιστικό ρεύμα της αρχαιότητας. Το αριστοτελικό ηθικό σύστημα προσφέρει μια βεβαιότητα, η οποία αποκλείει κάθε ουτοπική αντιμετώπιση του ανθρώπου και της κοινωνίας: το γνώρισμά του αυτό αποτελεί έναν από τους λόγους για τους οποίους οι νεότεροι ηθικοί φιλόσοφοι στρέφονται πάντοτε προς αυτό. Ο Αριστοτέλης, ως θεωρητικός της ηθικής αλλά και της πολιτικής πράξης, δεν σταμάτησε να είναι ένα σταθερό

σημείο αναφοράς στο πλαίσιο της ιστορίας της φιλοσοφίας μέχρι και την εποχή μας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Pierre Aubenque, *La prudence chez Aristote*, Παρισι, PUF, 1986, σ. 192
- Robert C. Bartlett - Susan D. Collins, *Action and Contemplation: Studies in the Moral and Political Thought of Aristotle*, Albany, State University of New York Press, 1999, XV+σ. 333
- David Charles, *Aristotle's Philosophy of Action*, Ithaca, N.Y., Cornell University Press, 1984, σ. 282
- Κ. Ι. Δεσποτόπουλος, *Μελετήματα φιλοσοφίας*. Επανεκδοση με προσθήκες, Αθήνα, εκδόσεις Παπαζήση, 1978.
- Κ. Ι. Δεσποτόπουλος, *Μελετήματα φιλοσοφίας. Σειρά II*, Αθήνα, εκδόσεις Παπαζήση, 1980.
- Constantin Despotopoulos, *Aristote sur la famille et la justice*, Bruxelles, Oussia, 1983.
- Anthony Kenny, *Aristotle on the Perfect Life*, Oxford, Clarendon Press, 1995², VIII+σ. 173
- Jean Vanier, *Made for Happiness Discovering the Meaning of Life with Aristotle*, London, Darton Longman & Todd, 2001, σ. 203

4. Η ομάδα των φιλοσόφων. Αριστοτέλης, Πλάτων, Σωκράτης και Σοφοκλής σε τοιχογραφία της Μονής Sucevita στη Ρουμανία

Ο ευδαιμονισμός του Αριστοτέλη εξαρτάται από εξωτερικούς παράγοντες, οι οποίοι του προσδίδουν ένα χαρακτήρα ηθικότητας